

JOSEP A. GRIMALT GOMILA
(Felanitx 1938 – Palma 2024)

El 22 d'agost de 2024, a les tres i mitja de l'horabaixa, va finir a Palma Josep Antoni Grimalt Gomila. Si hi ha hagut mai un intel·lectual dedicat a les lletres mal de classificar, ha estat ell. La seva formació inicial no feia preveure els fruits que finalment ha donat a la nostra professió. Després d'estudiar a la Universitat de Barcelona i a la Complutense, va llicenciar-se en Dret i va preparar oposicions a Notaries. El servei militar va oferir-li una pausa d'aquelles ocupacions, i la llunyania (va ser destinat a Al-Aaiun) i la completa manca d'inclinació per les tasques que obligadament havia de complir, el varen orientar cap a uns interessos que sempre havia tingut latents i que consistien en la fonda reflexió sobre les capacitats de l'expressió lingüística amb intenció estètica o sense.

No hi havia lliçó que li agradàs més d'ensenyar que la de l'arbitrarietat del signe segons la formulació de Saussure, i no és estrany perquè, de la mateixa manera que Saussure col·loca la lingüística com a branca d'una ciència aleshores no desenvolupada, la semiologia, també Grimalt entenia la cultura com un joc de signes: lingüístics o no lingüístics. D'aquí sorgien totes les seves preguntes de recerca, i per aquest nexce comú passava de la gramàtica a la rondallística, de la rondallística a la teoria literària, de la teoria literària a la traducció, a la Bíblia, a la sociolingüística i a l'anàlisi de qualsevol fet cultural en termes de senyals estructurats de manera convencional.

En Josep A. Grimalt sentia una atracció irresistible per això darrer: per l'estructuració del coneixement. Robert H. Robins explica a *A Short History of Linguistics* com les escoles d'aquest àmbit han anat alternant el focus d'atenció, ara en les dades, suara en la teoria. Grimalt era d'aquests darrers. De la seva sempre tan justament lloada dedicació a les rondalles no n'hauria d'emergir una imatge de recercador de rondalles en plena feina etnogràfica interrogant informants a la caça de relats inconneguts encara. Ni de la seva tasca de lingüista no en pot sorgir un dialectòleg interrogador. No era aquest el seu perfil. Ell cercava explicar teoria en mà les dades que ja tenia a l'abast per feina d'altri (d'Antoni M. Alcover, sobretot), o per la seva pròpia competència lingüística. I aquesta feina d'absorció i aplicació de la teoria la feia de manera apassionada. D'aquí va sorgir la seva tesi doctoral, *La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover com a introducció a llur estudi*, que va llegir molts pocs dies abans de la mort del dictador, el novembre de 1975. Aquí el canemàs teòric va ser la classificació Aarne-Thompson. Al seus estudis d'anàlisi gramatical, aplica un model estructuralista basat fortament en Coseriu:

L'elecció d'un o de l'altre article, respon a un sistema o a una norma? Aquí entenem els termes sistema i norma segons el significat tècnic que els dona E. Coseriu en el seu estudi 'Sistema, norma y habla'. Amb el seu concepte de "norma", tracta de cobrir la insuficiència de la dicotomia saussuriana «langue-parole». D'acord amb la doctrina de Coseriu, distingim dues classes d'oposicions lingüístiques: les oposicions entre invariants (funcionals), que afecten el sistema, i les oposicions entre variants, que no tenen caràcter funcional; però les eleccions entre variants no sempre són indiferents en l'ús normal perquè tal ús presenta sovint una regularitat sobre la qual s'elabora el concepte de "norma", que es pot definir com l'ús regular d'una variant (Grimalt 2009: 64).

El treball citat, del 2009, és una represa de la seva tesi de llicenciatura, de 1971, *Els articles en la llengua col·loquial de Mallorca*, un tema envitricollat i enormement difícil de reduir a regles objectives. No debades, Forteza (1915) n'havia dit:

Porque creemos imposible que se den jamás sobre el uso de estos artículos reglas generales, que por otra parte fueran inútiles (á los Baleares por que [sic] lo conocen, y á los forasteros, porque no les inporta [sic] conocerlo) (Forteza, 1915: 153).

En aquest treball, Grimalt és molt clar i sincer a l'hora d'explicitar-ne el mètode, de tipus introspectiu:

Com a material per al present estudi, em valdré de la meua pròpia competència, adquirida des de la infància. Sé que aquest procedir pot ésser susceptible de subjectivitat. Hi ha escoles lingüístiques que, per raons d'objectivitat, exigeixen partir d'un «corpus»; però l'objectivitat que un corpus proporcionaria seria més aparent que real, ja que la seva replega tanmateix vindria condicionada pel criteri personal del lingüista, el qual, segons la pròpia competència, decidiria quines expressions hi ha d'incorporar i quines ha de rebutjar per inacceptables. Els textos escrits són poc de fiar en l'ús dels articles, per interferències de la llengua culta. Una enquesta feta a la manera dels dialectòlegs, a part les dificultats d'orde divers per a dur-la a terme, també exigiria decisions de part de l'enquestador, començant per l'elecció dels informadors. En tot cas, el pressupost no vindria compensat pels resultats. No oblidem que el lingüista abans ha estat parlant i li podem donar crèdit quan descriu el seu parlar matern (Grimalt 2009: 56).

I aquí confessa una habilitat que era especialment rellevant i molt notable per tots els qui corríem sovint a demanar-li consell. El lector ens haurà de concedir que abandonem uns instants la fredor acadèmica amb què per respecte l'hem tractat fins ara, i que recorreguem al camp de l'anècdota, per altra banda tan del gust de la persona que intentam retratar. L'anècdota és la següent: per acabar una trobada d'escriptors feta a Palma, els organitzadors ens convidaren a un dinar en un establiment de luxe. Qui escriu aquestes línies ho pot contar com a cosa vera perquè seia al costat del professor Grimalt. El cambrer ens va informar que l'establiment disposava d'una "carta d'aigües". Aquest tipus de situacions extraordinàries eren envits irrenunciables per a Grimalt. Sense cap pausa ni cap silenci, automàticament va contestar: «Me dugui una Felanitx 1940, i no m'engani perquè ho coneixeré»; i això, naturalment, sense consultar la carta, com si la "carta d'aigües" funcionàs com una carta de vins. Més enllà de la hilaritat general que el professor Grimalt sabia provocar amb sortides com aquesta, hi ha un tret de les seves capacitats que li permetia amb total sinceritat fer l'advertiment que va fer al cambrer: la seva memòria era a prova de bomba, especialment pel que fa a la manera de parlar. Tots els qui ens dedicam a l'estudi de la pròpia llengua arribam a dubtar sobre una forma, una estructura, un procés. Arriba un moment que, de tant de fer-hi voltes, ja no sabem com parlam. Això a en Grimalt, curiosament, gairebé miraculosament, no li passava: no dubtava mai en la descripció de la seva competència. Sempre tenia una resposta concreta i segura.

Aquesta competència sòlida, a prova de qualsevol vicissitud, li permetia emetre judicis fiables sobre el català tradicional de Mallorca i, per això, empesos pel dubte érem molts els qui hi acudíem a consultes. Desgraciadament, no va arribar a dur a terme un projecte que li era molt atractiu: la gramàtica del català de la seva infantesa. I és un buit que ens deixa, certament.

I aquesta solidesa també la va assolir la seva competència literària, especialment en la narrativa i el teatre. Sabia quins elements feien eficaç una narració. Hi tenia una facilitat natural, la qual cosa no és cap mèrit, que va sustentar després amb els seus estudis i recerques, que sí que són ben meritoris. En Josep Antoni Grimalt era un contador d'històries nat, que sabia captivar l'auditori. D'aquí que Maria Aurèlia Capmany, tan amiga, juntament amb en Jaume Vidal, d'en Grimalt, en digués que era "un magnífic escriptor oral", una paradoxa cercada i ben justament aplicada al destinatari. Ens hem referit als seus interessos lingüístics i ara ens abocam a la seva obra d'anàlisi literària. Aquesta dualitat ell la justificava, ja ho hem dit, des de la teoria del signe, i la va segellar amb les primeres oposicions que va guanyar pel sistema antic, quan encara estaven centralitzades (1979): en Josep Antoni Grimalt va ser adjunt d'una àrea de coneixement que després es va segregar en dues, l'àrea de Gramàtica General i Crítica Literària.

No hi ha cap dubte que l'obra per la qual serà més gratament recordat és l'edició comentada de l'*Aplec de rondalles mallorquines d'En Jordi d'es Racó*, aplicació i evolució de la seva tesi doc-

toral, ja citada, que conté el text de les rondalles compulsat amb les plagues d'Alcover, la classificació internacional de tipus i motius segons els índexs de referència, l'inventari d'edicions i traduccions, i comentaris crítics. Una altra vegada la gènesi de l'obra no té a veure amb el que hauria pogut moure un compilador, sinó amb l'esperit analític del científic que estableix hipòtesis a partir de la teoria:

Qualsevol afirmació sobre l'Aplec, la seva naturalesa, les seves característiques, el seu valor com a document folklòric, el seu "status" ontològic, no se pot fer sinó després d'examinar-ne degudament els textos i el màxim de dades relatives a aquests que puguem obtenir, sense basar-nos en impressions personals, i menys encara en prejudicis. També cal situar-se dins el marc d'una teoria elaborada amb un mínim de rigor. Això demana un examen crític de conceptes com el de rondalla mateix, tipus, motiu, pertinència, competència, etc. («Introducció», tom I, 2006, p. 9).

L'edició i la publicació del treball no foren fàcils: el primer tom és del 2006, i el novè i darrer, del desembre del 2022. Feina constant i preocupacions externes: entremig, la fallida de l'Editorial Moll i, afortunadament, la represa de la publicació per la Institució Francesc de B. Moll i per la Nova Editorial Moll després d'un temps d'incertesa que va fer amarga la tasca dels editors, però que no la va aturar. Grimalt diu a la introducció, i ho va repetir per escrit i oralment sempre que va poder, que el projecte no s'hauria pogut realitzar sense la coautoria de Jaume Guiscafrè Danús. Tots els seus companys de departament en som testimonis. No és que Grimalt fos afortunat de desvetlar aquesta vocació i trobar un deixeble capaç de seguir-lo, és que ells dos són dues baules més d'una cadena de regals de la fortuna entre els quals cal situar indefectiblement Antoni M. Alcover, Francesc de B. Moll i Rafel Ginard. Aquesta llista no és completa sense els noms de Grimalt i de Guiscafrè. Que una cultura perseguida i ofegada com la catalana compti amb el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, l'*Aplec de Rondalles Mallorquines* i el *Cançoner Popular de Mallorca* i que, a més a més, hagi estat capaç d'elevat una obra monumental com l'*Aplec* a la categoria d'objecte cultural assimilable als estàndards de la crítica internacional no és un miracle, és el resultat de la generosa dedicació professional i científica dels qui hi han treballat. Temporal Oleart (2024) fa de l'edició comentada de l'apec aquesta justíssima sentència:

Primera: perquè deixa definitivament establerts uns textos fiables —el «document literari»—; segona: perquè es publiquen els materials orals que Alcover registrà a les seves llibretes —materials que, segons l'expressió del professor Grimalt, representen el documentum medium entre la versió oral i la confegida literàriament—, i tercera: per la minuciosa anàlisi tipològica i rondallística que acompanya cada versió. El resultat és una poderosa síntesi, una lectura global i multidimensional d'aquest gènere etnopoètic, que la converteix en una autèntica summa rondallística alcoveriana farcida de coneixements concrets i de finor hermenèutica, sense descuidar en absolut la dimensió global del gènere ni les referències i paral·lelismes de cada cas en altres llengües i tradicions. Salvant distàncies formals i de perspectiva, aquesta edició recorda, pels seus resultats, la saviesa acumulada a les Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm de J. Bolte i G. Polívka (Temporal Oleart 2024: 140).

Temporal acaba la seva ressenya de l'edició de l'Aplec amb una referència als colofons dels toms, redactats des del tom IV per Gabriel de la S. T. Sampol. En concret, el recensor indica:

Amb la seva referència al Santoral cristià (deu inexhaurible de folklore arreu del món on s'ha fet present aquesta religió) i a efemèrides literàries i del folklore internacional, sembla intuir-se una amagada pretensió que sens dubte deu abellir molt a les delicades ments dels dos curadors: la connexió de l'Aplec mallorquí i català amb els mateixos batecs de la literatura forana i la inserció de les rondalles i llegendes dins el panorama de la Cultura mundial (p. 148).

I ja és això, i ho és en connexió amb l'interès de Grimalt pels relats religiosos i per la interpretació signfica del fet religiós que tant el captivava. «Reconeixement i desconeixement en el melodrama, el relat bíblic i la rondalla», «Relato bíblico y cuento popular», «El Déu ocult de la princesa de Clèves», «El discurs espiritual dels incrèduls: el cas Montherlant», «San Jerónimo, traductor e intérprete», «Religió i aristocràcia a l'obra de Llorenç Villalonga» són només algunes de les referències signades per Grimalt en aquest entreforc entre religió, cultura, literatura i llengua. D'entre totes, però, la que em sembla més significativa i més demostrativa de la seva extensíssima cultura literària és el llibre *La figura de Judes a la literatura* (Palma: Pastoral Universitària, 2004). L'obra repassa l'evolució d'aquesta figura al llarg de la història de la literatura, començant pels relats evangèlics, continuant pel procés de demonització de Judes a la literatura medieval, i acabant en la comprensió de la seva humanitat i, fins i tot, en la divinització que n'ha arribat a fer la literatura contemporània. És en aquest llibre on observam clarament la seva capacitat d'aportar a l'anàlisi del relat bíblic la seva agudes de crític literari:

La preceptiva literària, de temps enrere, ha vengut parlant de versemblança. [...]. Els evangelis no observen aquestes lleis tant com exigeix la imaginació dels lectors, ni tenien per què observar-les donada la seva naturalesa i la seva finalitat. La deficiència no és seva, sinó de les lectures que se n'han fetes i se'n fan. A propòsit de l'Aplec de rondalles dels germans Grimm el folklorista Giuseppe Cocchiara va dir que, d'uns errors de mètode, en va néixer una obra d'art. Jo diria que, d'una lectura inadequada dels evangelis, n'han sorgit una infinitat (p. 84).

Un altre camp que Grimalt no va deixar de treballar, i torn a la seguretat de la seva competència lingüística aplicada a la literatura, va ser el model de català formal dels mallorquins. És ben sabut que va assessorar Llorenç Villalonga a la darrera fase de la seva trajectòria i que en va ser editor de l'obra completa. Grimalt tenia una visió clara de les alternances diafàsiques del català de Mallorca, i en defensava uns registres formals que eren tradicionals, conservats en el mallorquí de trona i en els texts de la Doctrina Cristiana. El català literari de Grimalt és la solució de continuïtat dels usos formals del català a Mallorca, i ja es pot ben dir que, gràcies al seu assessorament, avui el receptor dels mitjans de comunicació orals de les Balears no troba estranyes formes i estructures allunyades del parlar col·loquial. És cert que el procés d'estandardització espontani ha anat més enllà del que proposava Grimalt, però que sense el seu punt de partida no hauria estat possible arribar a les solucions centrípetes que avui majoritàriament fan servir els escriptors de les illes Balears.

Grimalt es queixava sovint del desconeixement que tenien del català formal tradicional de Mallorca molts d'escriptors mallorquins sorgits a partir dels anys seixanta. I és així que a unes jornades de la Secció Filològica celebrades a Mallorca el 1996 ell hi va aportar, precisament, la seva visió de la llengua catalana a la literatura contemporània escrita a Mallorca:

No voldria fer un judici temerari, però pens que, en molts de casos, en tenia la culpa la ignorància de la normativa. [...]. Sia com sia els escriptors d'aquell període no aconseguiren aportar un model de llengua regular, coherent, que satisfés les exigències de la normativa i alhora recollís tot allò que el dialecte mallorquí conserva dels clàssics i del bon parlar tradicional, és a dir, la part digna d'entrar a formar part d'un 'estàndard composicional' (Grimalt 1997: 86-87).

Guard el meu exemplar de la traducció que va fer de *La princesa de Clèves* (Barcelona: Proa, 1990) amb correccions i remarques marginals fetes amb llapis per ell mateix. Es tracta gairebé sempre de trets propis del català de Mallorca que el corrector de l'editorial li havia allisat. I tanmateix, la crítica ha trobat el text editat ple de "balearismes" (Coromina Pou 2012: 164-165) o ha parlat d'una traducció "en mallorquí" (Llovet 2010), i així i tot, o potser exactament per això, ben

mirat, és una traducció en un català puríssim..., a més d'una bona traducció, acompanyada dels inevitables comentaris de qui coneix l'obra, l'ofici i les possibilitats expressives d'una llengua formal però sense artifici.

La tasca de traductor no es limità a *La princesa de Clèves*. La seva traducció de *La guineu i el raïm*, de Guilherme Figueiredo, es va publicar el 1993, i resten inèdites la traducció d'una obra de Noël Coward i d'una altra de Terence Rattigan.

Tot amb tot, som davant una figura imprescindible en la nostra ciència, i d'una persona de qualitats humanes i patriòtiques duites a l'extrem. Sobre la vinculació entre els seus coneixements i el seu activisme a favor de la cultura catalana de Mallorca i d'arreu no podem callar els seus esforços, útils i eficaços, per a la divulgació de la llengua, de la unitat de la llengua i d'un puríssim i ben fonamentat model de llengua formal entre la població balear gràcies al seu protagonisme en els programes de televisió *Lletra menuda* (1986-1988) i *Parlant en plata* (2004-2006), emesos pel centre territorial de Televisió Espanyola a les illes Balears.

Arà queda en el record dels qui el vàrem conèixer i hi vàrem conviure, però el que en restarà més enllà de nosaltres és la seva obra i els efectes de la seva actuació en la nostra cultura. I això no serà fàcil d'esborrar.

Nicolau DOLS
Universitat de les Illes Balears
Institut d'Estudis Catalans

Referències bibliogràfiques

- COROMINA POU, Eusebi (2012): «Dues traduccions catalanes de La Princesse de Clèves de Madame de La Fayette. Un clàssic del XVII que marca l'accés de la dona a la novel·la», *Quaderns de Traducció* 19, p. 155-167.
- FORTEZA Y CORTÈS, Tomàs (1915): *Gramàtica de la llengua catalana*. Palma: Escuela Tipogràfica Provincial.
- GRIMALT GOMILA, Josep A. (1997): «El Paper de l'escriptor mallorquí en la conformació de la llengua literària», *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans*, 6. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 83-90.
- GRIMALT GOMILA, Josep A. (2004): *La figura de Judes a la literatura. Notes per a un estudi sobre hipertextualitat*. Palma: Pastoral Universitària.
- GRIMALT GOMILA, Josep A. (2009): «Els articles en el parlar de Mallorca», *Estudis Romànics*, 31, p. 55-75.
- GRIMALT GOMILA, Josep A. / GUISCAFRÈ DANÚS, Jaume (ed.) (2006-2022): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'Es Racó*. Palma: Editorial Moll / Institució Francesc de B. Moll / Nova Editorial Moll.
- LLOVET, Jordi (2010, 2 de desembre): «La lleialtat extrema», *El País*. [En línia] <http://www.el-pais.com/articulo/paginas/lleialtat/extrema/elpepispupbqc/20101202elpbqcpag_1/Tes>.
- TEMPORAL OLEART, Josep (2024): «Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'Es Racó», *Estudis de Literatura Oral Popular*, 13, p. 139-148.